

**ПОСТАЦІ ВЯЛКІХ КЛАСІКАЎ У РАКУРСЕ
СУЧАСНАЙ ФАКТАЛАГІЧНАЙ ЛІТАРАТУРЫ**

Аспектам даследавання з’яўляецца асэнсаванне дакументальна-мастацкага зместу кніг пра жыццё, гістарычны час і творчае самавыяўленне знаных беларускіх класікаў У. Караткевіча, Янкі Купалы, К. Чорнага (серыя ЖЗЛБ, укладанне Г. Шаблінскай) і вызначэнне ролі багатай факталогіі ў філалагічнай сістэме адукацыі ў школе і вуні.

У сучаснай філалагічнай навуковай прасторы асобую цікавасць уяўляе мемуарна-эсэістычная, дакументальна-факталагічная літаратура. Нагадаем такія мастацка-літаратурныя біяграфіі, як “Загадка Багдановіча” М. Стральцова, “Як агонь. як вада” А. Лойкі, яго ж арыгінальнае факталагічна-мастацкае ўтварэнне “Уладзімір Караткевіч, або Паэма Гарсія Лойкі”, “Крыж міласэрнасці”, “Пакліканья” В. Коўтун, “Лясному рэху праўду раскажу...” В. Куляшовай і інш. Гэта грунтоўны падмурак для глыбокага, далёкага ад павярхоўнасці, прачытання асаблівасцей мыслення таленавітай асобы і ўсвядомленага пранікнення ў загадкавую сферу, імя якой – псіхалогія творчасці. У межах праязічна-дакументальнага эпасу па законах мастацкіх характарыстык (з пэўнай доляй творчай фантазіі) ствараецца вобраз таленавітай, нават знакавай, асобы, якая досыць часта трагічна і дачасна завяршае сваё зямное быццё.

Значнай падзеяй у навукова-адукацыйным фармаце і чытацкай прасторы стала выданне кніг у серыі “Жыццё знакамітых людзей Беларусі” (ЖЗЛБ), заснаванай у 2004 годзе. З 2005-га па 2016 год у гэтай серыі выйшлі тры найцікавейшыя кнігі – “Уладзімір Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду!”: успаміны, інтэрв’ю, эсэ, “Янка Купала. “Мне сняцца сны аб Беларусі...”: успаміны, эсэ, артыкулы, “Кузьма Чорны. Чалавек – гэта цэлы свет”: успаміны, эсэ, артыкулы, інтэрв’ю, дакументы. Кожны том аб’ёмны, багаты

зместам, факталогіяй. Густоўна аформлены. Да чытачоў XXI стагоддзя прамаўляюць тыя, хто асабіста ведаў пісьменнікаў, ідучы па жыцці побач, або ў час вельмі запамінальных сустрэч.

Згаданыя выданні багаццем матэрыялаў, характарам іх адбору, сістэматызацыяй адпавядаюць унікальнасці таленту і знакавай прысутнасці абраных постацей у эпохальна-вызначальных праявах сацыяльна-грамадскага, літаратурна-мастацкага, культурнага жыцця нацыі.

Укладальнікам усіх кніг з'яўляецца журналістка Галіна Шаблінская, загадчыца аддзела літаратурна-мастацкіх праграм Першага нацыянальнага канала Беларускага радыё, рэдактар многіх літаратурных перадач. Вядзе літаратурны "Радыёблог". Журналістка і радыёная іпастась Галіны Васільеўны Шаблінскай высока адзначана Яна лаўрэат прэміі "Залатое пярэ" Саюза журналістаў (2008), выдатнік тэлебачання і радыё (2015). Сёння ёсць усе падставы гаварыць і пра сур'ёзны ўнёсак журналісткі Шаблінскай у айчынную філалогію.

У апошнія дзесяцігоддзі ўзрасла цікавасць навукоўцаў і чытачоў да інфармацыі пра быццё творцы, яго стасункі са сваёй эпохай, адносіны да грамадскіх з'яў і культурна-творчага асяроддзя. Выклікаюць увагу асаблівасці характару Майстра, яго стаўленне да прыродных адметнасцей таленту, да працэсу яго мастацкай самарэалізацыі. Словам, абудзілася цікавасць да ўсяго, што ўплывае на светапогляд пісьменніка, на псіхалогію творчасці.

Такая літаратура павінна стаць звышзапатрабаванай у сістэме гуманітарнай адукацыі ў школе і ВНУ. Для настаўніка-філолага справа гонару і прафесійнага абавязку – зрабіць названыя выданні настольнымі кнігамі, бо ў іх змешчана інфармацыя, выкарыстанне якой напоўніць глыбокім сэнсам і жывым дыханнем урокі літаратуры. Веданне канкрэтных фактаў біяграфіі выбітнага творцы дае магчымасць школьнай і студэнцкай аўдыторыі (з улікам новых архіўных дакументаў) зразумець глыбіню трагічнага існавання асобы ў сваім часе, геніяльнасць праракавання гістарычнага шляху народа праз усведамленне ім нацыянальнай самадастатковасці, а філасофскі змест канцэптуальных меркаванняў, выказаных аўтарам або персанажам, факусіруе ўвагу на стасунках з уладай і адносінах творцы да афіцыйна ўнармаванага мыслення.

Сфарміраваць уяўленне сучаснага вучня пра душэўны стан Я. Купалы, калі ў 1930-м г. паэт зрабіў замах на ўласнае жыццё, дапаможа выкарыстанне такіх дакументаў, як напісаны Я. Купалам "Ліст да А. Чарвякова", старшыні ЦВК СССР і БССР, і службовая запіска кіраўніка рэспубліканскай партарганізацыі К. В. Гея – П. П. Постышаву, сакратару ЦК ВКП (б). Абодва дакументы, прыведзеныя ўкладальнікам цалкам, датуюцца лістападам 1930 года, і сведчаць пра супрацьстаянне творцы жорсткаму прэсінгу палітычнай сістэмы.

У прадмовах ці пасляслоўях да таго або іншага тома дакладна абазначаны задачы, пастаўленыя перад сабой укладальнікам. Калі ў цэнтры ўвагі аказалася постаць Янкі Купалы, то найперш хацелася адшукаць, адабраць і сістэматызаваць такія звесткі, факты або дакументы, якія дапамаглі б "расшыфраваць код Купалавай геніяльнасці, мудрасці, цяроўнасці" [3, с. 5].

Падкрэслена, што праз структуралізацыю ўспамінаў пра Кузьму Чорнага, біяграфічных нарысаў С. Александровіча, афіцыйных дакументаў і дзённікавых запісаў самога пісьменніка ўдалося падаць "партрэт жывога чалавека", якому "выпала шчасце быць Мастаком "Боскай міласцю" і зведаць на ўласным лёсе цяжар гістарычных рэалій свайго часу. Але не здрадзіць сабе, беларускаму слову, Бацькаўшчыне" [1, с. 504].

Кніга пра Уладзіміра Караткевіча была першай спробай Галіны Шаблінскай рэалізаваць талент даследчыка-навукоўца. А яшчэ было жаданне пранікнуць у мастацкі свет пісьменніка, зразумець феномен "магнетызму" яго твораў. Праз шматлікасць

ацэнак тых, хто аказваўся ў палоне яго паэтычнай музы ці быў у захапленні ад маштабна-праўдзівага ўзнаўлення нацыянальнай гісторыі і ўмення Майстра знаходзіць “прыўкраснае” ў навакольным свеце – сучасным і даўно прамінулым.

Добра вядомыя афарыстычныя выслоўі кожнага з творцаў, уключаныя ў назву пэўнай кнігі, становяцца тым універсальным ключом, які дапамагае заглябіцца ў логіку ўвасаблення асноўнай ідэі, адчуць арганічнасць структурных сувязей усіх раздзелаў. У купалаўскім выданні іх сем, у наступных – па пяць. І ўтвараюць яны маштабную карціну велічна-трагічнага быцця творчай асобы ў рэальным часе і прасторавым існаванні па-за часам. Для назвы раздзелаў кнігі пра Янку Купалу абраны славутыя паэтычныя радкі Песняра, а ў змест, бадай, кожнага раздзела вельмі абгрунтавана ўключаюцца знакавыя вершы. Зборнік адкрываецца, напрыклад, творам “Мая песня” (1911), дзе выказана грамадзянская пазіцыя пісьменніка, паэтычнае крэда. Яго песня “службы лакейскай не знае” і “не шукае чырвонцаў”. Заключным жа акордам у дакументальных, мемуарна-эсэістычных, эпістольных матэрыялах, якімі акрэслены лёсавызначальныя шляхі Янкі Купалы, стаў верш “Мая малітва” (1912).

Гэта і ёсць асноўныя складнікі духоўна-мастацкай існасці паэта Купалаўскія вершы часта маркіруюцца жанравым пазначэннем *песня*. Толькі ў першым томе Збору твораў у 9-ці тамах не адзін дзясятка вершаў у сваіх назвах утрымлівае канцэпт песня. Так акрэслівае пісьменнік непарыўную сувязь свайго паэтычнага слова з песеннай культурай беларускага народа. Песенны эпас стаў для Купалы школай мастацкага ўвасаблення гістарычнага лёсу народа, сацыяльных умоў яго жыцця і творчых здольнасцей. Разуменне прычын трагічнага існавання тутэйшых прымусае лірычнага героя прасіць заступніцтва ў вышэйшых сіл, у вядомых міфалагічных вобразаў-архетыпаў (сонца, вецер, агонь, жывая вада, неба, зямля, сусвет) праз малітву-зварот, малітву-абярэг.

Праз умела падабраныя назвы адкрываецца і паэтычнасць натуры ўкладальніка, які не толькі свабодна арыентуецца ў мастацкім свеце майстроў слова, але і здольны на паэтычнае раскручванне “сувоў жыцця” галоўных персанажаў, чые душы выпрабоўваў час, чые імёны і творы назаўсёды прапісаны “на зямных і нябёсных шляхах”.

Структурная арганізацыя зборнікаў надзвычай прадуманая. Кожны том мае адметнае аблічча. Звычайна ў асабовай справе чалавека ёсць такі дакумент, як аўтабіяграфія. Знаходзім падобныя дакументы і ў кнігах пра Я. Купалу і К. Чорнага. Купалаўскай аўтабіяграфіяй адкрываецца раздзел “Як на свет радзіўся Янка”. Датуецца яна 1940 годам. Напісана на рускай мове. Адразу пытанне: чаму такі выбар? Зразумела, што паэт біяграфію “выкладаў” не раз і па-беларуску, але менавіта гэты варыянт найбольш працуе на выяўленне галоўнай задачы, заяўленай у слове ўкладальніка. Як доказ выключнай значнасці купалаўскага таленту і вядомасці паэта ў культурнай прасторы свету ўспрымаецца просьба да яго Інстытута сусветнай літаратуры імя А. М. Горкага напісаць аўтабіяграфію для гісторыі шматнацыянальнай літаратуры, выданне якой рыхтавала Масква. Дакумент у непасрэдным суседстве з “Радаводам Янкі Купалы”, рупліва складзеным Ж. Дапкюнас, унучкай сястры паэта Леакадзіі, і артыкулам У. Ліпскага пра навуку геральдыку і гісторыю сямейнага герба Луцэвічаў разбівае стэрэатыпнасць школьнага ўспрымання біяграфічных звестак пра народнага песняра і яго сялянскае паходжанне.

Дакументальна-мемуарны фармат кнігі “Кузьма Чорны. Чалавек – гэта цэлы свет” працуе на шматграннае раскрыццё факсімільнага дарчага аўтографа, што адразу кідаецца ў вочы, ледзь толькі вокладку кранеш: “Дарагому Петрусю Глебку. Нічога не шкада, братка, абы беларуская Літаратура пачала красаваць сярод вялікіх літаратур сьвету. “Не схілім шыі і мэты дасягнём”. 31.VII.26 г. К. Чорны». Чатыры словы, падкрэсленыя Чорным, вылучаюць самае значнае: блізкасць духоўных і светапоглядных ідэалаў абодвух творцаў і разуменне імі найгалоўнейшага напрамку літаратурнай дзейнасці.

Урэшце нагаданы аўтограф успрымаецца і як эпіграф да ўсёй кнігі, які і прадыхтаваў укладальніку адпаведную стратэгію адбору матэрыялаў і кампазіцыйных рашэнняў.

Ужо тады пачынаў рэалізоўваць Кузьма Чорны сваю мару аб стварэнні вялікай серыі філасофска-інтэлектуальных раманаў, якія занялі б належнае месца “ў будучым вялікім горадзе беларускай літаратуры” [1, с. 475].

Падзеі Вялікай Айчыннай вайны паказалі правату жыццёвай і творчай пазіцыі раманіста: у рэальным жыцці і мастацкім самасцвярджэнні пісьменнік мусіць быць “грамадзянінам і мысліцелем”. Крытычна ставіцца да ўсяго, што стварыў папярэдне. Абудзілася ў душы “вялікая крыўда, што гэтулькі год прапала без карысці на ўсялякую драбязу” [1, с. 475].

Пры супастаўленні шляхоў-дарог, якімі праходзілі Янка Купала, Кузьма Чорны і героі іх твораў, пачынаеш разумець, чаму такое істотнае значэнне надаецца артыкулу Ф. Гінтаўта, у якім размова ідзе пра дарагія сэрцу Купалы вёскі і хутары на Лагойшчыне – Акопы, Селішча, Прудзішча, Корань, Ляўшова (пералік заходзіць за добры дзясяткі). Прынамсі, адсюль, – даказвае аўтар артыкула, – прыходзяць у купалаўскія творы многія сюжэты, жыццёвыя гісторыі персанажаў. Надзвычай важная дэталі: якраз Лагойшчына дала паэту багаты жыццёвы матэрыял і безліч уражанняў для будучых твораў, а не Вязынка і яе ваколцы. Сям’я Луцэвічаў пакінула гэтыя мясціны, калі дзіцяці не было і гадоўка.

Адносна прысутнасці Кузьмы Чорнага і персанажаў эпічных твораў пісьменніка ў канкрэтнай прасторы біёграфамі, літаратуразнаўцамі даўно акрэслены рэгіянальны субстрат чорнаўскай раманыстыкі. Гэта Слуцшына з яе хутарскімі сядзібамі і вясковымі паселішчамі.

Дарэчы, сваю непасрэдную прысутнасць у кантэксте кніг пра Янку Купалу і Кузьму Чорнага Галіна Шаблінская выяўляе па-рознаму. У змесце тома пра Янку Купалу няма нават намёку на прысутнасць асобы ўкладальніка. Заклучны артыкул апошняга раздзела зборніка “Кузьма Чорны. Чалавек – гэта цэлы свет” пазначаны наступным чынам: “Галіна Шаблінская. Млечным шляхам Кузьмы Чорнага”. У ім інфармацыя пра тое, што, паводле твораў пісьменніка, “у фондах Беларускага радыё захоўваюцца каля 20 спектакляў, пастацовак, інсцэніраваных апавяданняў” [1, с. 498]. Уключана і характэрная для яе журналісцкай практыкі размова з удзельнікамі пастацовачнай групы. Стараннямі Пятра Васючэнкі (аўтар інсцэніроўкі), Уладзіміра Сіўчыка (кампазітар, аўтар сімфоніі да радыёспектакля), Алега Вінярскага (рэжысёр), акцёрскай работай Андрэя Душачкіна, Віктара Манаева, Уладзіміра Мішчанчука і быў падрыхтаваны радыёспектакль паводле рамана “Млечны Шлях”, прэм’ера якога адбылася 9 і 10 мая 2014 г. на Беларускам радыё. Сказана суразмоўцамі Г. Шаблінскай нямала новага і важнага для разумення філасофскай глыбіні чорнаўскай прозы ў кантэксте сучаснага светабыцця. Словы ж Віктара Манаева наконт таго, што “мы ў штодзённым сваім жыцці з-за мітусні не так часта звяртаемся да вась такой класікі” [1, с. 402], падкрэсліваюць неаспрэчнасць думкі В. Віткі: “Чорны і цяпер у дарозе” [1, с. 492]. У дарозе да чытача, якому таксама трэба прайсці шлях да твораў геніяльнага мастака слова.

Кніга “Уладзімір Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду!” стваралася да 75-годдзя з дня нараджэння пісьменніка. Яшчэ ў 1989 годзе журналістка Г. Шаблінская моцна адчула поклічную сілу мастацкага слова У. Караткевіча, абаяльную непаўторнасць яго натуры: асобным выданнем выйшла аповесць “У снягах драмае вясна”. Рукапіс твора больш за трыццаць гадоў чакаў сустрэчы з чытачом. Узнікла жаданне зрабіць радыёперадачу пра твор з удзелам Наталлі Сямёнаўны, сястры пісьменніка. Феномен Караткевіча моцна ўзяў душу ў палон. Рыхтавала (рыхтуе і сёння) цыклы перадач пра ўнікальнага творцу. Чарнавыя запісы размоў з Наталляй Сямёнаўнай пачалі афармляцца ў кнігу. Узніклі і свае складанасці: “Аказалася не так і проста – “адолець” цэлае жыццё. Важным было захаваць стыль расповеду Наталлі Сямёнаўны, але праца вымагала ўласнага

пражывання падзей, вяртання ў эпоху хай сабе і не такую далёкую ад сённяшняга дня, але для мяне – ужо гісторыю” [2, с. 22]. І ёй удалося ўсё. Яна адкрывала свайго Караткевіча, душой спасцігаючы яго філасофію быцця творчай асобы не толькі ў межах рэальнага часу, але і ў прасторы касмічнай вечнасці.

Прачытаўшы ўсё, што знайшла пра У. Караткевіча, журналістка была ўражана нешматлікасцю публікацый пра пісьменніка як асобу, мастака. Вось тады і зразумела, які чакаў неверагодна вялікі аб’ём працы. Па-сапраўднаму раскруціць “сувой жыцця” ўдалося цаной вялікіх намаганняў. Каля 40 публікацый пазначана 2005 годам. З кожным аўтарам трэба дамовіцца, абгаварыць тэрміны напісання. Тэлефонныя званкі, сустрэчы. Атрыманыя матэрыялы вычытаць, уключыць у агульную структуру кнігі. Праз эмацыйны рух памяці тых, хто быў з Караткевічам у адным часе і тварыў пад адным небасхілам, і тых, хто аказаўся “ў палоне музы паэта”, расшыфраваць караткевічаўскую трыяду разумення ўласнага існавання ў прасторы і часе. Невыпадкова ж кніга адкрываецца аўтографам верша “Быў. Ёсць. Буду.”. Гэтая ключавая формула яднае ўсё і ўсіх. Важна сказаць пра тое, кім быў ён “у векавечнай бацькаўшчыне”, паказаць, што азначала яго “ёсць” для тых, хто жыў з ім у адначасе. Улюбёная ў мастацкі свет літаратурнага куміра Галіна Васільеўна свядома ўзмацняе сэнсавае значэнне апошняга ў паэтычнай трыядзе слова, памяняўшы сваёй воляю аўтарскі знак – кропку на клічнік – у радку, што ўвайшоў у назву кнігі. Так праявілася яе эмацыйная ўзрушанасць і вера ў прысутнасць душы “легендарнага літаратара” і яго твораў у духоўным свеце многіх пакаленняў чытачоў і твораў.

Як бачна, журналістка Шаблінская зрабіла вялікую справу. Яна ажыццявіла тое, што пад сілу цэламу калектыву навукоўцаў – гісторыкаў літаратуры, літаратуразнаўцаў, музейных работнікаў, архівістаў. Прайшоўшы няпростымі жыццёвымі і творчымі дарогамі нацыянальных прарокаў і геніяў, Галіна Васільеўна Шаблінская праявіла сябе як здольны навуковец-філолаг, таленавіты эсэіст і ўважлівы архівіст.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Кузьма Чорны. Чалавек – гэта цэлы свет : успаміны, эсэ, артыкулы, інтэрв’ю, дакументы / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск : Маст. літ., 2016. – 510 с. (Жыццё знакамітых людзей Беларусі).
2. Уладзімір Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду! : успаміны, інтэрв’ю, эсэ / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск : Маст. літ., 2005. – 518 с. (Жыццё знакамітых людзей Беларусі).
3. Янка Купала. “Мне сняцца сны аб Беларусі...”: успаміны, эсэ, артыкулы, дакументы / уклад. Г. Шаблінскай. – Мінск : Маст. літ., 2012. – 702 с. (Жыццё знакамітых людзей Беларусі).